

eserinde, İran'da Türkçe konuşan oymakların nüfus bakımından başında yer almaktadır. Bu seyyaha göre Urmiye Avşarları Kasımlu ve Araşlu adlı iki kola ayrılmakta, bu kollar da Karaçlu, İmamlu, Dâvudlu, Usallu, Kılıçlu, Gani Beglû, Kileli, Tutmaklu, Adaklu, Kara Hasanlu, Ali Beklû, Terzilû, Şah Buranlu, Yeherlû, Kûh-Gilûyelû gibi obalardan meydana gelmektedir. Bu Avşarlar'ın nüfusları hakkında da 25.000 rakamı verilmektedir. Yine aynı seyyaha göre Avşarlar'dan diğer kollar Hamse'de 10.000 kişi, Kazvin çevresinde 5000 kişi, Hemedan yöresinde 7000 kişi, Tahran çevresinde 7000 kişi, Hûzistan'da Şüşter yakınlarında 10.000 kişi, Kirman'da 6000 kişi, Horasan'da 8000 kişi, Fars'ta 5000 kişi ve Mâzenderan'da da 5000 kişi yaşamakta idi. XIX. yüzyılın ortalarında İran'ı ziyaret etmiş olan Lady Shell'in eserinde de Avşarlar'ın yurtları, nüfusları ve hayat tarzlarına ait bilgi verilmektedir. Ona göre: Urmiye yerleşik 7000 ev; Mâzenderan 100 ev; Usanlu, Mâzenderan 50 ev; Kazvin-Tahran arasında 900 çadır; Usanlu, Huvâr ve Demâvend'de 1000 çadır ve ev; Afşar Şah Sevenleri Hamse 2500 çadır, Hamse 200 ev; Kirman 1500 ev; Kaçar-Afşar (Türk ve Lekler'den oluşmuş bir oymak), Fars 250 Türk evi, 100 Lek evidir. Zamanımızdaki İran Avşarları'nın hemen hepsi yerleşik hayata geçmiş, kendi tabirleriyle "tat" olmuşlardır. Yalnız 30-40 yıl önce Hûzistan'daki Gündüzlû Avşarları, Kûh-Gilûye'deki Ağaçeri topluluğu arasındaki Afşar oymağı ile Kirman'daki 5000 çadırlık Afşar kümesinde göçebe hayatın özellikleri devam etmekte idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâtî't-Türk, I, 56; *Divânü Lugâtî't-Türk* (Dankoff), I, 101; *Divânü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I, 66; Fahreddin Mübârekşah, *Târîh* (nşr. E. Denison Ross), London 1927, s. 47; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, tür.yer.; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. K. Jahn), Wien 1969, tür.yer.; a.e. (nşr. A. A. Alizâde), Moskova 1965, s. 121; Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk* (nşr. A. Âşûr), Kahire 1971, III, tür.yer.; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), VI-VII, tür.yer.; İskender Bey Münşi, *Târîh-i Âlemârâ-yı Âbbâsî*, Tahran 1334-35 hş., I-II; Mirza Mehdî Han, *Cihângüşâ-yı Nâdirî*, Tebriz 1277, tür.yer.; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, tür.yer.; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, İstanbul 1980, s. 502; a.mlf., *Safevî Devletinin Kurulma ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 246; M. Fuad Köprülü, "Avşar", *İA*, II, 28-38; a.mlf., "Afshār", *EI*² (İng.), I, 239-241; P. Oberling, "Afshār", *EIr*, I, 582-586.

FARUK SÜMER

AVŞARLILAR

1736-1804 tarihleri arasında
İran'da hüküm süren bir
Türk hânedanı.

Hânedanın ilk hükümdarı Nâdir Şah, Oğuz (Türkmen) elinin Avşar (Afşar) boyuna mensup olduğu için bu hânedana İran kaynaklarında Afşariyye (Afşarlılar) denilir. Türk ilim âleminde ise aynı hânedan daha ziyade Afşarlar olarak tanınmaktadır.

Nâdir Şah (asıl adı Nedr=Nezr Kulı), Horasan'daki Ebîverd sınır yöresinde yaşayan Avşar'ın Kırklû obasına mensup idi. Kaynakların bazılarında babası İmam Kulı'nın deriden elbise dikicisi (postîn-düz) olduğu söylenir. Nâdir'in de Kırklû obasının mütevazi bir mensubu bulunduğu tahmin edilmektedir. Soyluluk geleneklerine çok bağlı göçebe topluluklarda da bu gibi şahsiyetlerin yükselmelerinin pek güç olduğu bir vâkiadır. Fakat ne olursa olsun Nedr Kulı yani Nâdir, sahip olduğu birçok yüksek meziyetlerle kendi tarihçisinin bile yazmaktan usandığı sayısız mücadelelerden sonra Horasan'ın tanınmış emirlerinden biri durumuna yükseldi (1137/1725). Bu tarihte İran, istilâ ve işgallerle ağır bir buhran içine düşmüş bulunuyordu. Başta Safevîler'in devlet merkezi İsfahan olmak üzere ülkenin büyük bir kısmı Afganlar tarafından idare edildiği gibi Erivan, Gence, Tebriz, Hemedan ve Kirmanşah eyaletleri de Osmanlı hâkimiyetine geçmişti. Ruslar da Şirvan'ı işgal etmişler, Gilân'a da asker çıkarmışlardı.

Çeşitli bölge ve yöreleri idare eden Safevî emirleri de bu buhranı fırsat bilip başlarına buyruk bir şekilde hareket etmekte idiler. Safevî Hükümdarı II. Tahmasb ile yanındaki devlet adamları ise bu sırada Horasan'a çekilmek zorunda kalmışlardı (1139/1727). Avşar Nâdir Kulı Beg, Tahmasb ve yanındakilere kendisinin farklı bir şahsiyet olduğunu tanıtmakta gecikmedi. Aynı yıl Safevî hükümdarının başkumandanı ve Kaçar Devleti'nin kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın dedesi Feth Ali Han görevden uzaklaştırıldığı gibi Meşhed de zaptedildi. Şehri Tahmasb değil Nâdir Kulı Beg idaresi altına aldı. Afgan Hükümdarı Eşref'in Simnân'a gelmesi Tahmasb'ı Nâdir Kulı Beg'e çok daha yaklaştırdı. Bu da Avşar reisinin gayelerine uygundu. Onun için işleri eline aldı; şahın adına hareket ediyor gibi göründü, hatta bu münasebetle Tah-

masb Kulı Han adını taşıdı. Tahmasb Kulı Han, Eşref'i birbiri arkasından ağır yenilgilere uğratarak Afgan hâkimiyetine son verdi (1142/1729). Afgan askerinin geriye kalanlarını kendi büyük gayesinin tahakkuku için hizmetine almaktan çekinmeyen Tahmasb Kulı Han bu şekilde Kızılbaş Türk askerini de daha fazla zaf içine düşmekten kurtardı. İran'ın kuzeybatı eyaletlerini Osmanlılar'ın elinden geri aldı (1143/1730). Fakat başkumandan (sipehsâlâr) Tahmasb Kulı Han batıda daha fazla kalamadı; iktidarının başlıca dayanağı olan Horasan'da bazı hadiseler çıkması üzerine süratle buraya döndü. Horasan'da duruma hâkim olduğu gibi Herat meselesini de arzu ettiği şekilde halletti.

Şah Tahmasb ise herkesçe bilinen acizne rağmen başkumandanın ülkenin gerçek sahibi imiş gibi davranmasını hoş karşılamıyordu. Bu sebeple batıdaki bazı eyaletleri yeniden zaptetmiş olan Osmanlılar'a karşı tek başına harekete geçti. Kazanacağı bir zaferin durumunu kuvvetlendireceğine ve başkumandanı da emirlerine itaat etmek zorunda bırakacağına inanıyordu. Fakat Hemedan yakınındaki Kurican'da Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile yaptığı savaşı kaybetmesi (Eylül 1731) bütün ümitlerini suya düşürdü; Osmanlı başarılarının devam etmesi üzerine de barış yapmak zorunda kaldı (Ocak 1732). Bu barışı yaparken başkumandanın fikrini almaması Nâdir'e beklediği fırsatı verdi ve yapılan antlaşmayı kabul etmediğini, baharda askeri ile harekete geçeceğini belirten beyannâmesi ile Tahmasb'ı halkın gözünden iyice düşürdü. Ardından İsfahan'a gelip şahı tahttan indirerek yerine oğlu Abbas'ı geçirdi (7 Ağustos 1732), kendisi de saltanat nâibi oldu. Abbas bu sırada yedi aylık (bir rivayete göre iki aylık) bir bekti. Bundan sonra Osmanlılar'a savaş açtı ve onları eski sınırlarına çekilmeye mecbur bıraktı. Dağıstan beylerini de itaat altına aldı, sonra İran'ın bütün bölge ve yörelerinin temsilcilerini Azerbaycan'daki Mugan bozkırında topladı (1148/1736). Hulefâ-yi Râsîdîn'den Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile Hz. Âişe'ye "sebolunma"sının (sövüp sayma, ilenme) müslümanlar arasında çok kan dökülmesine sebep olduğu belirtilip bundan vazgeçilmesi istendi. Nevruz'un kutlanmasının ve diğer bazı âdetlerin İslâmiyet'e aykırı olduğu ifade edildi. Bunların yasaklanması kabul edildiği gibi saltanat nâibinin de İran şahı ilân edilmesi karar-

laştırıldı; yapılan bir merasimle saltanat nâibi Nâdir Şah ad ve unvanı ile hükümdarlık makamına geçirildi (24 Şevval 1148/8 Mart 1736). Böylece Nâdir Şah'ın, İmam Ca'fer es-Sâdık'a bağlanan daha mutedil bir mezhebi İran halkına kabul ettirmek suretiyle Sünnî ve Şîî müslümanlar arasındaki düşmanlığa son vermek, onları birbirine yaklaştırmak ve kaynaştırmak, diğer bir ifade ile İran'ı yalnızlıktan kurtarmak gayesini taşıdığı açıkça görülmektedir. Ca'ferî mezhebini kabul etmesi, Nâdir Şah'ın Sünnîliğe meyli olduğu iddiasının ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. Nâdir'in şah seçilmesi ile Safevî hânedanının hâkimiyeti de son bulmuş oluyordu. Kendisinde kuvvetli bir kavmî şuurun var olduğu bilinen Nâdir Şah'ın hükümdarlık devri on bir yıl devam etti. Bu süre içinde Delhi'ye kadar giden başarılı bir Hindistan seferinde bulundu (1151-1152/1738-1739); Türkistan'ı dolaştı (1153/1740) ve böylece cihangirler arasına katılmış oldu. Onun İran tarihindeki rolü, bu ülkeyi Rus, Afgan ve Osmanlı devletlerinin eline geçmekten kurtarmasıdır. Bununla birlikte Nâdir Şah sert ve acımasız tutumu ile halkını yoksulluk içine düşürmüştü. Hatta en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün askerî ve mülkî idareciler dahi hayatlarından emin olmayacak bir duruma gelmişlerdi. Nâdir Şah da aleyhindeki bu korku ve nefret havasının farkında idi. Son zamanlarda ülkesinin birçok yerinde ayaklanmalar baş göstermişti. Bunlardan birinin başında bizzat yeğeni Ali Kuli Han bulunuyordu. Nâdir bu ayaklanmalardan birini bastırmaya giderken Horasan'da Habûşân'a iki konak mesafedeki Fethâbâd'da bir gece uyurken emîrler tarafından öldürüldü (21 Mayıs 1747).

Bu emîrlerin bir veya ikisi dışında geri kalanları Nâdir'in kendi boyu olan Avşar'a mensup idiler ve suikastçı düzenlemelerinin sebebi, sadece kendi hayatlarını tehlikede görmeleri ve amcasının üzerine yürümekte olan Ali Kuli Han tarafından tahrik edilmeleridir.

Nâdir Şah'ın öldürülmesi sırasında Herat'a varmış bulunan Ali Kuli Han, suikastçı emîrlerin isteği üzerine süratle Meşhed'e geldi ve duruma hâkim oldu, Nâdir Şah'ın bütün oğulları ve biri müstesna bütün torunları merhametsizce öldürüldüler. Ali Kuli Han, Nâdir Şah'ın öldürülmesinden kısa bir müddet sonra şah ilân edildi (6 Temmuz 1747) ve aynı zamanda Âdil Şah unvanını da aldı. Amcasının Kelât Kalesi'nde bulunan pek zengin hazinesi Meşhed'e getirilip emîr ve askerlere cömertçe dağıtıldı. Nâdir Şah'ın Horasan'a göç ettirip oturmaya mecbur bıraktığı Bahtiyârî, Zend ve diğer bazı oymaklar memleketlerine döndüler. Zendler'in eski yurtlarına dönmeleri, Kerim Han'ın ortaya çıkmasına ve Zend Devleti'nin kurulmasına sebep oldu. Ali (Âdil) Şah kardeşlerinin en büyüğü İbrâhim Han'ı Irak valiliğine gönderdi, fakat çıkan korkunç kıtlık dolayısıyla kendisi de Horasan'dan Mâzenderan'a gitmek zorunda kaldı ve orada yedi aydan fazla oturdu. Bu sırada kendisine Esterâbâd valiliğini verdiği Kaçar Muhammed Hasan Han'ı Türkmen çölüne kadar kovaladı ise de ele geçiremedi, kızgınlığını onun sekiz yaşındaki oğlunu hadım ettirmekle gidermek istedi. Kaçar Devleti'ni kuran (1193/1779) Ağa Muhammed Şah işte bu talihsiz çocuktur. Fakat Ali Şah çok geçmeden Irak valiliğine gönderdiği kardeşi İbrâhim Han'ın birçok emîrin desteğini elde edip kendisine isyan ettiği haberi aldı. Kaynaklarda İbrâhim Han'ın ağabeyinden emin olmadığı için böyle bir işe giriştiği belirtilmektedir. Sultâniye civarında yapılan savaşta Ali Şah'ın askerlerinden bir kısmı İbrâhim Şah'ın ordusuna katıldı, bir kısmı da memleketine gitti. Ali Şah ise kolayca yakalandı ve gözlerine mil çekildi (Mayıs 1748). On bir ay hükümdarlıkta kalan Ali Şah yirmi beş yaşlarında güçlü kuvvetli ve güzel yüzlü bir gençti. Fakat merhametsiz, hiddetli ve aynı zamanda güvenilmez bir insan olduğu için kimse tarafından sevilmemiş, aşırı cömertliği de işe yaramamıştır.

İbrâhim Han'ın kazandığı başarıda Nâdir Şah'ın halasının oğlu ve Azerbaycan Valisi Aslan Han'ın mühim bir hizmeti

görülmüştü. Ancak Aslan Han'ın savaştan sonra derhal Tebriz'e gitmesi, İbrâhim Han'da onun kendisi için bir tehlikeye teşkil edeceği fikrini uyandırdı. Bundan dolayı arkasından gidip Aslan Han'ı mağlûp etti ve onu kardeşi Saruhan ile birlikte öldürttü. Avşar hânedanı mensupları birbirlerini yiyip bitiriyorlardı. Bu hadiseler üzerine Horasan emîrleri Meşhed'de Nâdir Şah'ın hayatta kalan tek torunu Şâhruh Mirza'yı hükümdarlık makamına geçirdiler (Ekim 1748). Şâhruh bu sırada on üç veya on dört yaşlarında pek genç bir delikanlı olup tahta istemeyerek veya öyle görünerek çıkmıştı. Tebriz'de bulunan İbrâhim Han Şâhruh'a elçi gönderip kendisini hükümdar tanıdığını bildirdi ve ondan Irak'a gelmesini rica etti; fakat ricası yerine getirilmedi. Meşhed'e geldiği takdirde sözlerinin doğruluğuna inanılabileceği bildirildi. Bunun üzerine İbrâhim Han da Tebriz'de şahlığını ilân etti (17 Zilhicce 1161/8 Aralık 1748). Sonra Şâhruh'la savaşmak üzere Horasan'a yürüdü ise de askeri arсында karışıklık çıktığı için Kum şehrine çekilmek zorunda kaldı. Fakat orada da askerlerinden pek çoğu kendisinden ayrılmıştı. Kazvin ile Sâve arasındaki bir kaleye sığındı, ancak kaledekiler onu Şâhruh'un adamlarına teslim ettiler. İbrâhim Şah'ın gözlerine mil çekildikten sonra Horasan'a götürülürken yolda öldürüldü (1162/1749). Aynı yıl Meşhed'e götürülen ve gözleri görmeyen eski hükümdar Ali Şah'ı ise Nâdir Şah'ın hatunları parça parça ettiler.

Şâhruh pek genç olduğu gibi dirayet ve enerjiden de mahrum bir hükümdardı. Mar'aşî şeyhleri ailesinden, Meşhed'deki mukaddes yerlerin mütevellisi Seyyid Muhammed'in annesi tarafından Safevî hânedanına mensup olması, halk ve asker tarafından sevilmesi kendisini rahatsız ediyordu. Seyyid'i ortadan kaldırmak için gizlice, neticesiz kalan bazı hareketlere başvurduktan sonra bu işi gerçekleştirmek için emîrlerinden yardım istedi. Fakat emîrler bilâkis Seyyid'i, Şah Süleyman unvanı ile şahlık makamına geçirdiler (5 Safer 1163/14 Ocak 1750 = Yunt yılı). Yeni hükümdarın emri üzerine Şâhruh'un hayatına dokunulmayarak birkaç kadın ve hizmetçi ile sarayın bir dairesinde yaşamasına izin verildi. Şah Süleyman Kandehar, Zâbülistan ve Herat bölgelerine hâkim olan Afganlar'ı devlete itaat ettirmek için Herat üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordu Afganlar'ı yenip Herat'ı aldı. Fakat çok geçmeden bü-

Avsarlı
Hükümdarı
Âdil Şah
adına
Kazvin'de
basılmış
gümüş sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 2474)

yük bir kısmı Türk asıllı emirlerden bir zümre Şâhruh'u yeniden hükümdar ilân ettiler (Rebîülevvel 1163/Şubat 1750). Şah Süleyman'ın hükümdarlığı kırk gün sürmüştü. Fakat Şâhruh'un gözleri tahttan indirildikten sonra kör edildiği ve yetişkin oğlu da olmadığı için Meşhed, Arap Alemşah'ın eline düştü (1164-1166/1751-1753). Ardından Afgan Hükümdarı Ahmed Han Dürrânî'nin saldırısına uğradı (1753-1755). Ahmed Şah 1183'te (1769-70) yeniden şehir önünde görüldü ise de Meşhed, henüz delikanlılık çağının eşliğinde bulunan Şâhruh'un büyük oğlu Nasrullah Mirza tarafından kahramanca müdafaa edildi. Neticede iki taraf arasında barış yapıldı ve Ahmed Şah yanında Şâhruh'un oğullarından Yezdân Şah olduğu halde Kandeher'a gitti (Haziran 1770). Aslında Nasrullah Mirza da aile mensuplarının çoğu gibi siyasî zekâdan mahrum idi; Horasan'daki emirlere kendisini saydıramadığı gibi, babası tarafından da sevilmiyordu. Bu yüzden Kerim Han'a sığınmak ve orada altı yıl yaşamak zorunda kaldı. Sonra Meşhed'e döndü ve şehri 1198 (1784) yılına kadar idare etti. Fakat XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait İran kaynaklarının kifayetsizliğinden Nasrullah Mirza'nın ne zaman ve nasıl öldüğü bilinmiyor. Şehir daha sonra sultan unvanını taşıyan Nasrullah Mirza'nın kardeşi Nâdir tarafından idare edildi. Nâdir Sultan'ın hükümdarlığı 1210 (1796) yılına kadar sürdü; babası Şâhruh da hayatta idi. İran'ın pek büyük bir kısmını idaresi altına almış bulunan Kaçar Ağa Muhammed Şah 1210'da (1796) Meşhed önünde görüldü ve yanında bazı oğulları ile ulemâ, fuzalâ ve sâdâ olduğu halde Şâhruh tarafından karşılandı. Ağa Muhammed Şah, Şâhruh'a oğulları ve torunları ile Mâzenderan'da oturma emrini verdi, ancak Şâhruh Mâzenderan'a giderken yolda vefat etti (1210/1796). Nâdir Sultan ise yakınları ile Herat'a sığınmıştı; Ağa Muhammed Şah'ın ölümünden (1797) faydalanıp bir müddet Meşhed'e hâkim oldu. Hatta Feth Ali Şah tarafından gönderilen Kaçar kumandanı Muhammed Hüseyin Han'a karşı şehri müdafaaya kalkıştı ise de başaramadı, yakalanıp Abbas ve İbrâhim adlı oğulları ile birlikte hayatına son verildi (Şubat 1804); Tahmasb Mirza, Muhibb-i Ali Mirza ve Hâlik Virdi Mirza'ların gözlerine mil çekildi, Rızâ Kulı Mirza ile Mustafa Kulı Mirza da Fars'a götürülüp orada ikamete mecbur edildiler. Böylece Avşar hânedanının tarihi hayatı sona ermiş oldu. Hânedanın bu hazin âkubetini biz-

zat kendi mensuplarının hazırlamış oldukları şüphesizdir. Nâdir Şah'tan sonra Avşarlılar arasından yüksek kumandanlık vasıflarını haiz bir kimse çıkmadığı gibi dirayetli bir hükümdar da yetişmedi. Avşarlılar İran tarihindeki mevkileri, sadece Nâdir Şah'ın büyük siyasî başarılarını münhasır kalmıştır.

Avşarlılar'dan Nâdir Şah ile yeğenleri Ali ve İbrâhim şahlar ve torunu Şâhruh sikke kestirmişlerdir. Avşar hükümdarlarına ait bazı resmî vesikalar olduğu bilinmekte ise de bunlardan pek azı neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cemal Tûrâbî-i Tabâtabâî, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslâmî-i İran*, Tebriz 1350 hş., s. 245-269; a.mlf., *Resmü'l-hatt-ı Uygûr ve Seyrî der Sikke-şinâsî*, Tebriz 1351 hş., s. 27-28, 72-73; Lutf Ali Beg, *Âteskede* (nşr. Seyyid Cafer Şehîdî), Tahrân 1337 hş., s. 14-17; Hidâyet, *Ravza-tü's-şafâ* VIII; Mirza Muhammed Sâdik, *Târîh-i Gitt-gûşâ* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahrân 1317 hş., s. 5-16, 32-34; Muhammed Emîn Gülistâne, *Mücmelü't-tevârîh* (nşr. M. Rezevî), Tahrân 1320 hş., tür.yer.; Halîl-i Mar'âşî, *Mecmâ'ü't-tevârîh* (nşr. Abbas İkbâl), Tahrân 1328 hş., s. 84-141; Mirza Mehdî Han, *Cihângüşâ-yı Nâdirî* (nşr. S. A. Envâr), Tahrân 1341 hş.; L. Lockhart, *Nâdir Shah, A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*, London 1938; a.mlf., *The Fall of the Safavid Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958; Mehdî Bâmdâd, *Âşâr-ı Târîhî-yi Kelât ve Serahs*, Tahrân 1333 hş.; N. Felsefi, *Çigûne Nâdir Kûlî Nâdir Şâh Şud, Çend Makâle-i Târîhî ve Edebî*, Tahrân 1342 hş., s. 157-190; *Yekşad u Pencâh Sened-i Târîhî, ez Celâyir tâ Pehlevî* (nşr. Cihangir Kâim-makâmî), Tahrân 1348 hş., s. 97; M. Hâşim Âsaf, *Rüstemü't-tevârîh*, Tahrân 1348 hş., tür.yer.; M. Hasan İ'timâdüssaltana, *Sadrü't-tevârîh*, Tahrân 1357 hş., s. 13-14, 17-18, 30, 35, 39, 106-107, 199-200; J. R. Perry, "Afsharids", *Elr.*, I, 587-589.

FARUK SÜMER

AVUKAT

Hukukî anlaşmazlıkların çözümünde kişilere yardım eden ve onları mahkemede savunan kimse, vekil.

İslâm hukuk literatüründe avukatın bugün ifade ettiği anlamı karşılayacak bir kelimeye rastlanmaz. Daha geniş mânaya gelen vekil terimi avukatın ifade ettiği anlamı da içine almaktadır. Nitekim İslâm hukuk tarihinde mahkemelerde şahıslar adına davaya iştirak eden kimselere vekil adı verilmiştir.

İslâm adliye teşkilâtında avukatların var olup olmadığı tartışılmıştır. Amedroz İslâm hukukunda avukatlığın bulunmadığını ileri sürerken (*JRAS*, s. 668) Pröbster bunun aksini savunmaktadır (*Islamica*,

V, s. 545 vd.). İslâm adliye teşkilâtı tarihi üzerinde araştırmalar yapan Tyan, Batı hukukuna Roma hukukundan geçmiş olan baro teşkilâtının ve bu teşkilâta bağlı avukatların İslâm hukuk tarihinde mevcut olmadığını söylemekte ve bu yönüyle Amedroz'un fikirlerine katılmakta ise de müessesenin bütünü bakımından Pröbster'in fikirlerini benimsemekte ve İslâm adliye teşkilâtında bir vekiller sınıfının varlığını kabul etmektedir (*L'Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, s. 262). Türk hukukçularından Sabri Şakir Ansay, Tyan'a benzer bir görüşü benimsemekte (*Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, s. 299), Coşkun Üçok ise avukatların bütün vasıflarını haiz olmasalar bile mahkeme önünde tarafların menfaatlerini savunan ve bugün avukatların yaptığı vazifeleri yapan kimselerin var olduğunu ve bunların taraflarca daha çok hukuk bilgisi olan kimselerden seçildiklerini belirtmektedir (*Sabri Şakir Ansay'ın Hattırasına Armağan*, s. 86).

Tarihî gerçekler dikkate alınacak olursa İslâm adliye teşkilâtında avukatlığın bulunmadığını söylemek mümkün değildir. Tyan'ın da belirttiği gibi belirli bir teşkilâta bağlı avukatlar mevcut değilse de mahkemelerde kişileri temsil edip savunan vekillerin varlığı inkâr edilemez. Nitekim ünlü fakih Serahsî, Resûlullah devrinden beri mahkemelerde vekillerin müvekkillerinin davalarını takip ettiklerini belirtmektedir. Hz. Peygamber'e getirilen bir nafaka davasında taraflardan birisini vekili temsil etmekteydi (Serahsî, XIX, 2, 4). Beyhaki de Resûlullah'ın bir cinayet davasında öldürülenin vârisleri adına vekilini dinlediğini nakleder (*es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 81). Bu konuda kaynaklarda İslâm'ın ilk devirlerine ait başka örnekler de vardır. Hz. Ali'nin genellikle mahkemeye bizzat gitmediği, yerine vekil tayin ettiği bilinmektedir. Öncele ri Akil b. Ebû Tâlib, o ihtiyarlayınca Abdullah b. Ca'fer Hz. Ali'nin vekilleri idiler (Beyhaki, VI, 81; Serahsî, XIX, 3). Talha b. Ubeydullah (veya Abdullah) ile olan bir arazi davasında Hz. Ali'yi Halife Osman b. Affân'ın huzurunda Abdullah b. Ca'fer'in temsil ettiği kaynaklarda belirtilmektedir (Serahsî, XIX, 3; Kettânî, I, 279). Sonraki dönemlerde vekillerin mahkemelerde müvekkillerini temsil etmelerinin genelleşmiş bir uygulama olarak devam ettiği görülmektedir. İbn Ferhûn hicrî II. (VIII.) asırda Basra'da mahkeme kapısında faaliyette bulunan vekillerden bahsetmektedir (*Tebşiratü'l-hükkâm*, I, 38).